

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرشناسه:	عواطفی، زهرا؛ ۱۳۶۳ -
عنوان و نام پدیدآور:	مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ» در آیات و روایات / زهرا عواطفی؛ نماینده‌گی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی. قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۴۰۰.
مشخصات نشر:	۱۹۲ ص.
مشخصات ظاهری:	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۳۳۶-۷
شابک:	مجموعه اخلاق اسلامی؛ ۵۲
فروست:	فیبا
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
موضوع:	صبر - جنبه‌های مذهبی - اسلام
موضوع:	صبر - جنبه‌های قرآنی
موضوع:	صبر - احادیث
موضوع:	خشم - جنبه‌های مذهبی - اسلام
موضوع:	خشم - جنبه‌های قرآنی
موضوع:	خشم - احادیث
موضوع:	اخلاق اسلامی
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها
شناسه افزوده:	دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی
شناسه افزوده:	نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف
رده‌بندی کنگره:	BP۲۵۰/۸
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۶۳۲
شماره کتاب‌شناسی ملی:	۷۵۵۷۴۹۰

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «افلاق اسلامی»: ۰۲۵-۳۲۱۱۰۶۵۲

پست الکترونیکی: akhlagh@maaref.ac.ir صندوق پستی: ۳۷۱۵۵-۶۱۷۳

**مقایسه مفاهیم اخلاقی
«صبر، حلم و کظم غیظ»
در آیات و روایات**

زهرا عواطفی

مجموعه اخلاق اسلامی

۵۲

مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ»

در آیات و روایات

نویسنده: زهرا عواطفی

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها
معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی
حروف‌چین: اعظم یزدلی / بازبین‌نهایی: حسین ثنایی
طراح گرافیک: سید علی روحانی / صفحه‌آرا: سعید نائینی
ناشر: دفتر نشر معارف / نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۰
شمارگان: ۵۰۰ نسخه / قیمت: ۴۰/۰۰۰ تومان
شابک: ۷ - ۳۳۶ - ۴۴۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

- مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۰۲۵ - ۳۷۰۴۰
- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۴۱ ■ اصفهان: ۰۳۱-۳۲۳۵۱۳۴۱ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ خرم‌آباد: ۰۶۶-۳۲۲۲۲۳۷۱ ■ رشت: ۰۱۳-۳۲۳۳۴۵۶۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵
- ایلام: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۸ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۲ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷ ■ بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
- ساری: ۰۱۱-۳۲۲۵۳۰۲۰ ■ شهرکرد: ۰۳۸-۳۲۲۴۲۲۲۲ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۲۳۴۴۶۱۴ ■ قزوین: ۰۲۸-۳۳۲۴۰۰۷۶
- قم: ۰۲۵-۳۷۷۲۵۴۵۱ ■ کرج: ۰۲۶-۳۴۴۳۵۲۹۰ ■ کرمان: ۰۲۴-۳۲۲۲۱۴۶۶ ■ کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۲۳۸۴۱۱
- گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹ ■ یاسوج: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۵ ■ یزد: ۰۳۵-۳۶۲۳۰۳۳۱

نشانی الکترونیکی: E-mail: info@ketabroom.ir؛ پایگاه اینترنتی: www.ketabroom.ir

سخن آغازین

آشنایی با مفاهیم قرآنی به‌ویژه مفاهیم اخلاقی انعکاس‌یافته در آیات و روایات می‌تواند منجر به شکل‌گیری زمینه‌های معرفتی صحیح و در نتیجه تأثیرات عاطفی در ایجاد خصلت‌ها و رفتارهای اخلاقی در افراد شود.

یکی از مهم‌ترین صفات اخلاقی که به‌ویژه در روزگار معاصر می‌تواند افراد را در برابر حربه‌ها و دشمنان درون و بیرون ایمن سازد، ویژگی اخلاقی «صبر» است؛ این صفت اخلاقی در کنار دو مفهوم مترادف خود یعنی «حلم» و «کظم‌غیظ» لایه‌ها و نمودهای مختلفی از شکل‌گیری این صفت اخلاقی را معرفی می‌کنند. مفهوم‌شناسی و شناخت تحلیلی این سه مفهوم می‌تواند راه را برای شکل‌گیری روش‌های مطلوب تربیت اخلاقی پیش‌روی مربیان و معلمان و حتی کسانی قرار دهد که در سرسودای اخلاقی زیستن و باریابی به ویژگی‌ها و اوصاف اخلاقی را دارند.

شناخت مفاهیم اخلاقی و درک معانی و رمز و راز معرفتی از این مفاهیم، مسیر تغییر اخلاقی را پیش‌روی متعلمان قرار می‌دهد؛ از این رو یکی از عناوین درسی که دانشجویان در رده‌های کارشناسی می‌توانند برای آموزش معارف اسلامی انتخاب کنند، درس «اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم» است که زمینه‌آشنایی معرفتی آنها را با مفاهیم مهم اخلاقی چون «صبر» و «حلم» فراهم می‌کند.

کتاب حاضر که محصول زحمات پژوهشگر محترم سرکار خانم زهرا عواطفی است، ضمن تبیین این مفاهیم به مقایسه سه مفهوم «صبر»، «حلم» و «کظم‌غیظ» پرداخته و ضمن بیان وجه اشتراک و افتراق این مفاهیم ثمرات و فواید آنها را تبیین و مقایسه نموده است.

این پژوهش می‌تواند ضمن بهره‌مندی عمومی فراگیران عرصه اخلاق کمک شایانی به

۶ □ مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ» در آیات و روایات

تبیین سرفصل‌های درس اخلاق اسلامی به‌ویژه مفهوم‌شناسی فضیلت اخلاقی «صبر» نماید که امید است مورد اقبال و توجه اساتید محترم دروس اخلاقی اسلامی واقع شود.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی ضمن تشکر از نویسندگان محترم، از همکاری گروه پژوهشی اخلاق اسلامی و نیز آقای دکتر سید سعید روحانی مدیر محترم امور پژوهشی و همکاران محترمشان که زمینه شکل‌گیری این اثر ارزشمند را فراهم نمودند قدردانی می‌نماید.

از پیشنهادهای و انتقادهای دانشجویان و اساتید محترم در ارتقای اثر مذکور و استقبال نموده و نظرات سازنده ایشان را ارج می‌نهمیم.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

فهرست مطالب

۵.....	سخن آغازین
۷.....	فهرست مطالب
۱۱.....	سخن نویسنده

فصل اول: کلیات

(۱۳- ۲۲)

۱۳.....	سرآغاز
۱۴.....	پیشینه پژوهش
۱۷.....	چند نکته مقدماتی

فصل دوم: تحلیل معناشناختی مفهوم «صبر»

(۱۰۲- ۲۳)

۲۳.....	مفهوم‌شناسی «صبر»
۲۳.....	معنای لغوی «صبر»
۲۵.....	معانی اصطلاحی «صبر»
۲۵.....	یک. از دیدگاه عالمان اخلاق
۲۸.....	دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان
۳۰.....	سه. تحلیل مفهوم قرآنی - روایی

۸ □ مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ» در آیات و روایات

۳۱.....	۱. کاربرد «صبر» در آیات و روایات
۳۴.....	۲. خاستگاه و عوامل «صبر»
۴۰.....	۳. فاعل «صبر»
۴۱.....	۴. متعلقات صبر
۵۵.....	۵. نتایج و دستاوردهای «صبر»
۷۰.....	چهار. تحلیل معناشناسانه واژگان جانشین «صبر» در آیات و روایات
۷۰.....	تحمل
۷۲.....	پنج. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین (تأثیرگذار و تأثیرپذیر) «صبر» در آیات و روایات
۷۲.....	۱. ایمان
۷۶.....	۲. صلوة
۸۲.....	۳. یقین
۸۵.....	۴. توکل
۸۸.....	۵. تقوا
۹۵.....	شش. تحلیل معناشناختی جزع (مفهوم مقابل «صبر») در آیات و روایات

فصل سوم: تحلیل مفهوم «حلم»

(۱۳۶-۱۰۳)

۱۰۳.....	مقدمه
۱۰۳.....	معنای لغوی «حلم»
۱۰۵.....	معانی اصطلاحی «حلم»
۱۰۵.....	یک. از دیدگاه عالمان اخلاق
۱۰۶.....	دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان
۱۰۶.....	تحلیل مفهوم قرآنی و روایی
۱۰۸.....	یک. خاستگاه و عوامل «حلم»
۱۱۲.....	دو. فاعل «حلم»
۱۱۵.....	سه. متعلقات «حلم»

چهار. نتایج و دستاوردهای «حلم».....	۱۱۶
پنج. تحلیل معناشناختی روابط جانشین «حلم» در آیات و روایات	۱۱۸
۱. معنای پایه.....	۱۱۸
۲. تحلیل و بررسی در آیات و روایات	۱۱۹
شش. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین «حلم» در آیات و روایات	۱۲۳
۱. واژه علیم	۱۲۳
۲. واژه عقل.....	۱۲۶
هفت. تحلیل معناشناختی «غضب» مفهوم مقابل «حلم» در آیات و روایات.....	۱۳۲
۱. معنای پایه.....	۱۳۲
۲. تحلیل و بررسی در آیات و روایات	۱۳۲
۳. حقیقت «حلم» در روایات	۱۳۴

فصل چهارم: تحلیل معناشناختی مفهوم «کظم‌غیظ»

(۱۵۴- ۱۳۷)

مقدمه.....	۱۳۷
معنای لغوی «کظم‌غیظ»	۱۳۷
معنای اصطلاحی «کظم‌غیظ».....	۱۳۸
یک. از دیدگاه عالمان اخلاق	۱۳۸
دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان	۱۳۹
تحلیل مفهوم قرآنی و روایی کظم‌غیظ.....	۱۳۹
یک. خاستگاه و عوامل «کظم‌غیظ».....	۱۴۲
دو. فاعل «کظم‌غیظ».....	۱۴۵
سه. متعلقات «کظم‌غیظ».....	۱۴۷
چهار. نتایج و دستاوردهای «کظم‌غیظ».....	۱۴۸
پنج. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین «کظم‌غیظ» در آیات و روایات	۱۵۰
عفو.....	۱۵۰

۱۰ □ مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ» در آیات و روایات

بررسی مقایسه‌ای و جمع‌بندی

(۱۶۶-۱۵۵)

۱۵۵.....	وجوه افتراق و اشتراک
۱۵۵.....	یک. تبیین مفهومی (معنای لغوی، اصطلاحی)
۱۵۷.....	دو. بسامد
۱۵۸.....	سه. خاستگاه و عوامل
۱۶۰.....	چهار. فاعلیت
۱۶۰.....	پنج. متعلقات
۱۶۱.....	شش. دستاوردها و نتایج
۱۶۳.....	هفت. مفاهیم جانشین
۱۶۳.....	هشت. مفاهیم هم‌نشین
۱۶۴.....	نه. صفات متقابل
۱۶۵.....	سخن آخر

منابع و مأخذ

(۱۹۰-۱۶۷)

سخن نویسنده

قرآن کریم سخن خدای متعال و سرچشمه ناب حقایق و معارف اسلامی است. هدف از نزول آیات، دستیابی و نیل مردم به کمال نهایی است. قطعاً اقتضای چنین امری در گرو فهم و کشف معانی آیات الهی است. به عبارتی، فهم صحیح از مرادات متکلم، چنین تلاش و تعمقی را می‌طلبد. همواره یکی از مسائل مهم در این بخش، واکاوی فهم دقیق «واژگان قرآن» است. این مهم با بررسی متن و تحلیل معنا و با توجه به چینش و سیاق آیات قرآن کریم قابل بررسی است. از این رو، مطالعه علمی معنا با تکیه بر روش منسجم و تحلیلی، ضرورت پیدا می‌کند. «معناشناسی» به پیدایش معنا و تطور و تحولات آن می‌پردازد و روابط معنایی بین مفاهیم مختلف را شناسایی و شبکه‌ای از معانی مرتبط به هم را استخراج می‌کند. بدین جهت با اتخاذ از این روش و بهره‌گیری از یکی از ابزارهای مهم پژوهشی؛ یعنی «مقایسه»، به تحلیل معناشناختی مفاهیم سه‌گانه «صبر»، «حلم» و «کظم‌غیظ» خواهیم پرداخت. اوصاف ذکر شده از مهم‌ترین فضایل اخلاقی به‌شمار می‌روند؛ رهیافت معناشناختی این واژگان، فرد را در دستیابی به فهم صحیح و کارکردهای هر یک از این مفاهیم توانا می‌سازد. از این رهگذر، زمینه تقویت باور افراد در رویارویی با مشکلات و در نتیجه برون‌رفت کامیابانه و رستگارانانه شکل می‌گیرد و فرد با بهره‌گیری صحیح از این مفاهیم، سعی در حیات اخلاقی مطلوب خواهد داشت.

این نوشتار در قالب پنج فصل تنظیم گردیده است که در فصل یکم؛ کلیات و مفاهیم پژوهش مدنظر بوده است؛ ذیل عنوان «کلیات» به تبیین مسئله، پیشینه، اهمیت و اهداف، سؤالات و فرضیه‌ها پرداخته شده است و ذیل عنوان «مفاهیم»، به مفهوم‌شناسی واژگانی همچون معنا و

۱۲ □ مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم‌غیظ» در آیات و روایات

معناشناسی، معنای پایه و نسبی، میدان‌های معنایی، مقایسه، «صبر»، «حلم» و «کظم‌غیظ» توجه شده است. به عبارتی، شالوده اصلی این پژوهش مبتنی بر همین مفاهیم است. در فصل دوم تا چهارم براساس ده مؤلفه چون؛ معنای لغوی، اصطلاحی، بسامد، خاستگاه و عوامل، فاعل، متعلقات و مصادیق، ثمرات و در نهایت نشان دادن مفاهیم جانشین، هم‌نشین و مقابل مفاهیم «صبر، حلم و کظم‌غیظ» تلاش شد به تعریف قرآنی و روایی این واژگان دست یابیم.

در فصل آخر که در واقع شاکله اصلی پژوهش حاضر است به بررسی مقایسه‌ای این مفاهیم سه‌گانه پرداخته و سرانجام جمع‌بندی از وجوه اشتراک و افتراق این مفاهیم حاصل شد. در اینجا ضمن سپاس الهی از جناب آقای دکتر محمدجواد فلاح که با هدایت و حمایت خود زمینه شکل‌گیری این اثر را فراهم نمودند قدردانی می‌کنم. همچنین تقدیر و تشکر خود را از جناب آقای دکتر هدایتی که در مراحل ابتدایی کار یاری‌رسان بنده بودند، ابراز داشته و برای ایشان نیز آرزوی موفقیت دارم.

از مسئولین خدوم دانشگاه معارف اسلامی به‌ویژه ریاست محترم دانشگاه معارف اسلامی جناب آقای دکتر روح‌الله شاکری، معاونت محترم پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی جناب آقای دکتر حسن پناهی‌آزاد و مدیر محترم امور پژوهشی جناب آقای دکتر سید سعید روحانی و همکاران محترمشان کمال تشکر و قدردانی را دارم.

زهرا عواففی